

KRITIČKI PRISTUP MALOLJETNIČKOM PRESTUPNIŠTVU: TEORIJA,
ALTERNATIVE*Dr sc Ljubinka Lazić¹⁹⁵**Regionalno udruženje stručnih radnika socijalne djelatnosti Doboj Republika Srpska*

Apstrakt: Eskalacija pojave prestupničkog ponašanja maloljetnika i društvena zabrinutost za ovaj problem ukazale su na potrebu dubljeg ispitivanja i traganja za društvenim razlozima ove pojave. S tim u vezi pristupilo se promišljanju o uticaju strukturnih i sistemskih društvenih faktora na pojavu maloljetničkog prestupništva. Fokus ovog rada je na sociološkom razmatranju problema prestupništva u okviru kojeg se fokus stavlja na pitanja moći, društvenih nejednakosti, normi, stereotipa i stigme. Istraživačko pitanje na koje se traži odgovor u ovom radu je da li društvene strukture i funkcionisanje utiču, odnosno na koji način utiču na pojavu i razvoj maloljetničkog prestupništva te na resocijalizaciju mladih prestupnika. Iako se kritičkom pristupu maloljetničkom prestupništvu daje zamjerka jer zanemaruje psihološke i porodične faktore, ona je značajna za razumijevanje jer odvlači pažnju sa represivnog pristupa djeci prestupnicima dajući holistički odnos društva. Ova teorija implicira značaj promovisanja principa društvene pravde, socijalne uključenosti, jednakosti i slobode pristupa kao ključnih elemenata u društvenom odgovoru na problem maloljetničkog prestupništva. Značajan zaključak ovog rada jeste da za rješavanje problema maloljetničkog prestupništva treba razvijati konkretne i efikasne sistemske i alternativne akcije gdje naglasak treba da bude na prevenciji u vidu ostvarivanja društvenih promjena i odnosa prema maloljetnicima društveno neprihvatljivog ponašanja.

Ključne riječi: maloljetničko prestupništvo, kritička teorija, društvene nejednakosti, alternativne akcije

UVOD

U naučno-teorijskom fondu se nalazi niz teorija i teorijskih sistema koji se bave problematikom maloljetničkog prestupništva. Razlog postojanja mnoštva teorija je u procesu njihovog nastajanja, u samoj početnoj ideji od koje je teorija krenula da se razvija i u početku su to bila opšta filozofska i sociološka promišljanja. Bivajući usko povezana sa istorijski obojenim sociološkim i ideološkim karakteristikama i stremljenjima društva i države, razvijale su se biološko-antropološke, pozitivističke, interakcionističko-konstruktivističke i radikalne i kritičke i druge teorijske perspektive. Autori teorija pri formiranju teorije opisuju kako se poremećaji ponašanja maloljetnika razvijaju, manifestuju, tretiraju. Tvorci teorijskih postavki su zapazili da postoje određeni uzroci koji mogu doprinijeti pojavi i razvoju neprilagođenog ponašanja maloljetnika te da postoje i razni načini ispoljavanja pojave kao i društvene reakcije na ovu pojavu.

Bazirane na stavovima da su biološke predispozicije (anatomske, fiziološke, urođene, nasljedne) osnovni preduslov za razvoj prestupničkog ponašanja, biološke teorije su, iako jednostrane, postakle ozbiljno društveno i naučno bavljenje ovim problemom. Razvoj opštih teorijskih saznanja u oblasti psihologije doprinio je istraživanju uzroka i pojave devijantnosti u ponašanju sa aspekta psihologije te su se razvile psihološke teorije. One pažnju usmjeravaju na individualne psihičke komponente ličnosti i djelovanje psihičkih činilaca (emocije, nagoni, stavovi, inteligencija) kao preduslova za određeno ponašanje. Opšta praktična saznanja o društvenim procesima, odnosima moći, konfliktima, socijalnoj kontroli, društvenoj nejednakosti su kao rezultat dala sociološke teorije o uzrocima maloljetničkog

¹⁹⁵ l.ljub@yahoo.com

prestupništva koje dovode u vezu društvene strukturne i ekonomske procese i razvoj društveno nepoželjnog ponašanja. Dalji razvoj naučnog promišljanja o maloljetničkoj delinkvenciji doveo je do sistemskog ekološkog objašnjenja te do pristupa koji se fokusiraju na protekciju, prevenciju i potrebu promjena sistema. Potonja saznanja uslovljavaju bavljenje širim socijalnim uzrocima pojave maloljetničkog prestupništva u smislu društvene nejednakosti, kažnjavanja i etiketiranja prestupnika i sa fokusom na promjenu društvene reakcije kroz postizanje socijalne pravde, restorativnog pravosudnog sistema, inkluzivnu rehabilitaciju i stvaranju povoljnih uslova za život mladih.

Nastojanje ovog rada jeste da se izlože osnovni sadržaji kritičkog pristupa pojavi maloljetničkom prestupništvu kroz analizu i identifikaciju društvenih i socijalno-političkih faktora koji doprinose razvoju ovog problema. Ovo je značajno, jer je kritički pristup usmjeren na alternativne društvene oblike odnosa prema maloljetnim prestupnicima nasuprot kaznenog pristupa u krivično-pravnoj i društvenoj praksi.

KRITIČKI PRISTUP MALOLJETNIČKOM PRESTUPNIŠTVU: TEORIJA

Glavni teorijski stav kritičke teorije je da su društvene strukture moći i ekonomske, klasne i rodne nejednakosti uzrok pojave sistemskih problema u društvu i devijantnog ponašanja ljudi. Izvor devijantnog ponašanja se vidi u ekonomskim strukturalnim uslovima života tržišnog društva u kapitalizmu, nejednake distribucije moći i vlasti i u siromaštvu radničke klase. Kritički pristup je integralni dio radikalno-kritičkih shvatanja devijantnog ponašanja, a njihov glavni stav je da strukturalna raslojenost kapitalističkog društva je dovela do pojave konflikata koji se ispoljavaju kroz društvene devijacije (Jugović, 2004a). Radikalno-kritička shvatanja polaze od ideje da siromaštvo prouzrokovano ekonomskim uslovima života u kapitalizmu na direktan i indirektan način dovodi do pojave kriminala i to „direktno kao sredstvo za opstanak, a indirektno kao posledica otuđenja i deprivacije“ (Jugović, 2013). Ovakva kritička shvatanja o nejednakosti u klasnom i radničkom položaju, marginalizaciji manjima, diskriminaciji žena, dovela su do radikalnih ideja o potrebama korjenitih društvenih promjena i planiranju stručne prakse koja je usmjerena na strukturne promjene, osnaživanje marginalizovanih, predupređujuće akcije.

U smislu kritičke paradigme, neravnopravnost u društvu se smatra uzrokom deprivacija i devijacija. Maloljetničko prestupništvo, gledajući na ovaj način, se objašnjava kao posljedica ekonomskih, klasnih i strukturalnih protivriječnosti kapitalističkom i tržišnog društva a potencitira se i uloga državnih organa u produkciji kriminala (Jugović, 2013). Iz perspektive socijalnog rada „osakaćeni“, otuđeni i marginalizovani su rezultat društvenih nejednakosti i okolnosti koje im „nisu dozvolile da razviju svoju generičku suštinu i da se ostvare kao slobodna i stvaralačka bića“ (Jugović, 2004b). Kritičke teorije maloljetničkog prestupništva naglasak stavljaju na identifikaciju društvenih faktora koji, negativnim djelovanjem, podstiču i pogoduju nastanku deprivacija i devijacija poput maloljetničkog prestupništva. Zadatak ovih teorija je da otkriju i evidentiraju razloge pojave maloljetničkog prestupništva te da ukažu na najpraktičniji pristup njenoj ranoj identifikaciji, rehabilitaciji i predupređenju. Kritički pristup problemu maloljetničkog prestupništva teži da razumije sociološke, ekonomske, socijalne, pravne i druge elemente koji samostalno i preplićući se i utiču na razvoj ovog problema. U tom smislu devijacije su „proizvod anomije i dezorganizacije sistema“, te se pojavljuje devijantno ponašanje kao posljedica nemogućnosti ostvarivanja nametnih društvenih vrijednosti. (Kovačević, Perić, 2009, prema Macanović, 2020). Kritički pristup prestupničkom ponašanju kritikuje društvenu strukturalnu nejednakost kapitalističkog društva.

Tipični oblici kriminala za kapitalistički sistem su kriminalitet dominacije i represije (npr. prekoračenje ovlašćenja, kriminal „bijelog okovratnika“, ekološki kriminal, sistemske manipulacije), kriminalitet prilagođavanja (radi sticanja finansijske koristi) i kriminalitet otpora (npr. štrajkovi, sabotaze, politički terorizam) (Kvini, 1977, prema Jugović, 2013). Posebna kritika je usmjerena državnih službi koje provodeći ideje socijalne kontrole upražnjavaju rad u ime i isključivi interes vladajućih klasa. Pad komunističkog režima u je u kasnim 1980-im i 1990-im pobudio jačanje i razvoj oslobađajućih misli sa zahtjevima za radikalnu promjenu što je izvršilo značajan uticaj i na razvoj prakse socijalnog rada koja se značajno odmiče od marksističkih ciljeva održanja državnog poretka.

Tri su marksistička gledišta u socijalnom radu progresivni položaj, reproduktivni i protivrječni, a osnovni zadaci tih praksi su bili izazivanje promjena povezivanjem buržoazije sa radničkom klasom te kontrola i uvećavanje sposobnosti radničke klase u korist kapitalističkog društva. (Rojek, 1986, prema Payne, 2001).

Kritička paradigma ukazuje na strukturalnu diskriminaciju po bilo kom osnovu kao uzrok pojave marginalizacije i socijalne isključenosti. Ova paradigma analizira kako društvo i isključujuće društvene strukture mogu da utiču na djecu. Siromaštvo radničke klase i marginalizovanih grupa u kapitalističkom društvu su povećavali rizik od nezaposlenosti, nedostatak pristupa obrazovanju što su i rizici prestupničkog ponašanja mladih. Na taj način ova paradigma je doprinijela razvoju oslobađajućih, osnažujućih i zastupajućih teorijskih koncepata. Smanjivanje potčinjavanja, eksploatacije, efekata stigmatizacije i omogućavanje ličnih promjena uz neutralisanje ideoloških ograničenja su ključni ciljevi transformativne prakse socijalnog rada usmjerenog ka marginalizovanim i isključenim (Fook 1993, prema Payne, 2001). Šesdesetih godina XX vijeka došlo je do bunta društva kroz marksizam, feminizam, a uslijed ideja radikalnih promjena podstakla, i kroz razvoj humanističkih i egzotencijalističkih teorija. Nasuprot socijalnog isključivanja pojedinca koji se ne uklapa ili ima teškoću („bolesni član društva“) utemeljuje se vjerovanje u sposobnosti ljudi da razvijaju svoje potencijale (Brkić, Jugović, 2009). Antidiskriminatorne, antipotčinjavajuće, feminističke te osnažujuće i zastupajuće teorijske misli i praksa su zatim nastale kao odgovor na diskriminirajuću, neravnopravnu državu i značajno uticale na kritičke pristupe posmatranja i osnažujuću praksu.

„Devijantno (poremećeno) ponašanje je posljedica nesklada između nametnutih kulturnih vrijednosti i (ne)mogućnosti da one budu i ostvarene“ (Macanović, 2020). Tradicionalni pristup maloljetničkom prestupništvu se temelji na reaktivni pristup u vidu kažnjavanja, dok se kritički pristup fokusira na strukturalne promjene i restorativni pristup maloljetnom počiniocu prestupa kao djetetu u periodu maturacije.

Bijeda, disciplinizacija, moć, socijalna kontrola, socijalna pravda, konformizam, eksploatacija (ekonomska, radna, politička), ideologija (kapitalistička), konflikt, klasa, nejednakost, ugnjetenost, otuđenje, uniformizacija su neki od pojmo-kategorijalnog aparata radikalno-kritičke paradigme (Jugović, 2013). Ovi pojmovi upravo ukazuju na to da društvena nejednakost, reprodukcija uniformnih društvenih normi, kapitalistički sisteme i insitucionalna pristrasnost utiču na otuđenje mladih, konflikte i devijacije u ponašanju. U tom smislu devijantnost se posmatra kroz makrodruštveni nivo koji, sa svojim strukturalnim i ideološkim protivrječnostima čini kontekst i stanje deprivacija i marginalizacije. Depriviranost i društvena nejednakost su polazište za identifikaciju strukturalnih uzroka prestupništva i razumijevanje devijacija. Kritička paradigma sagledava pojavu maloljetničkog prestupništva iz šireg društvenog konteksta kao izvora marginalizacije koja rezultuje i pojavom devijantnog ponašanja (Jugović, 2004, prema Jugović, 2013). Time se implicira da istorijski, ekonomski, socijalni, kulturni ili lični faktori mogu nepovoljno djelovati na kvalitet ljudskog života i pojavu socijalnih problema i socijalno-patoloških pojava.

Kritički pristup i danas je dobar pristup za analizu državnih struktura i široke analize uzroka socijalnih devijacija. Osnovni predmet analize kritičke paradigme o društvu je društvena nejednakost koja je prisutna na tržištu rada, raspodjeli zarade, dostupnosti obrazovanju, kvalitetu života.. Važno je razumijeti da su socijalna isključenost, obrazovni sistem, siromaštvo i porodica značajni činioci pojave i razvoja maloljetničkog prestupništva. Prisustvo stereotipa, socijalne isključenosti i socijalne nepravde u životima mladih ljudi, u formativnom periodu života, može da podstiče otpor, konfliktnost i odupiranje socijalnoj kontroli što dalje može da vodi u devijantno ponašanje.

KRITIČKI PRISTUP MALOLJETNIČKOM PRESTUPNIŠTVU: ALTERNATIVE

Najznačajniji doprinos kritičkog pristupa pojavi maloljetničkog prestupništva je ukazivanje na potrebu radikalnih sistemskih promjena. Polazeći od radikalne kritike društva, kritička paradigma se zalaže za emancipaciju i socijalnu pravdu.

Oslanjajući se na radikalni koncept, kritičko mišljenje polazi od toga da socijalnu stvarnost odlikuju društvene konstrukcije koje uzročno djeluju na generativne mehanizme društvenih procesa i pojava. Fokus ne treba da bude na tim događajima već na procesnim mehanizmima koji se čak mogu posmatrati kao potencijalni izvori na kojima se trebaju graditi socijalne akcije i vršiti strukturalno preuređivanje, na svim nivoima rada (mikro, mezo, makro) (Blom, Morén, 2019). Takav koncept treba da bude dio savremenog kritičkog pristupa i prakse.

U kontekstu rada sa maloljetnim prestupnicima kritička paradigma podstiče na socijalnu koheziju, restorativnu pravdu i prevenciju kao alternative. Ova perspektiva podstiče na analizu potencijalnih resursa društva i individua radi osnaživanja mladih i razvoja efikasnih tretmana i strategija predupređenja. Esencijalni element osnažujuće prakse je u podsticanju selfa, samospoznaji i lokaciji sebe u društvu (Dalrymple, Burke, 1995, prema Burke, Dalrymple, 2002). U tom pogledu mlade ljude treba osnaživati u smislu obrazovanja, razvoja socijalne otpornosti, socijalnih vještina snalaženja i suočavanja, a kako bi se na društveno prihvatljiv način borili za svoje mjesto u društvu, bili ravnopravni. Pomjeranje fokusa sa kažnjavanja na humaniji restorativni pristup zahtijeva reforme pravosudnog sistema i onemogućavanje pojave institucionalne stigmatizacije maloljetnih prestupnika. Promocija socijalne pravde u zajednicama je način borbe protiv nejednakosti i za stvaranje boljih uslova života za mlade ljude. Socijalna integracija i inkluzija kroz sport, kulturu i umjetnost su dio procesa resocijalizacije maloljetnih prestupnika, ali i preventiva pojave devijacija ponašanja kod djece. Tradicionalni pristup maloljetničkom prestupništvu je fokusiran na kaznu i krivične sankcije, a umjesto toga kritički pristup ukazuje na aktivnosti koje promovišu reintegraciju i osnaživanje. Fundamentalni principi pozitivne kritičke prakse u kontekstu maloljetničkog prestupništva zasnivaju se na potrebi društva i države da nacionalne strukture oblikuju kroz praćenje i lokalnu praksu sa profesionalcima koji su osposobljeni znanjima o efikasnim pristupima, modelima i metodama rada sa mladim ljudima. Ti principi oblikuju kritičku praksu maloljetničkog pravosuđa, a to su:

- „ - Intervencije treba da budu u najboljem interesu djeteta; treba izbjegavati uvredljive programe ili programe usmjerene na prestupnike,
- Rad sa mladima (uključujući i one koji su povrijeđeni) treba se zasnivati na akumuliranom znanju i iskustvu stečenom kroz praksu,
- Praksa treba da bude vođena principom normalizacije i promocije socijalne uključenosti, normalizovanu i inkluzivnu praksu karakterišu: pravda (ne samo u formalno-pravnom smislu, već i po principima prirodne pravde).
- Učešće (mladih u cijelom spektru društvenih i obrazovnih usluga za mlade) i angažman (sa naglaskom na pravo mladih ljudi da sami biraju i donose odluke i da budu u potpunosti uključeni u sva pitanja koja ih se tiču)“ (Haines, 2002:147).

Značajno je reći da se kritički pristup maloljetničkom prestupništvu, ali i drugim devijacijama ponašanja, zagovara razvoj kritičke svijesti o društvenim uzrocima društvenih devijacija i djelovanje s ciljem otklanjanja strukturalnih i individualnih barijera. Tako se razvijala emancipatorska praksa u socijalnom radu usmjerena na osnaživanje, zastupanje, oslobađanje ljudi te socijalnu pravdu i koheziju. Konceptualizovan na kritičnoj perspektivi socijalni rad teži da prepozna isključene, ugnjetavane, otuđene i da ih osnažuje, zastupa te da partnerskim radom proizvodi makro strukturalne kao i promjene na mikro i mezo nivou korisnika. (Lazić, 2022).

Uspješno rano otkrivanje je značajno koliko i uspješno reaktivno djelovanje društva. Značajna funkcija teorije je usmjeravajuća, a odnosi se na njenu funkcionalnost u empirijskim istraživanjima i njenu primjenu u društvenoj praksi na način da se na osnovu spoznatih naučnih saznanja i objašnjenja formiraju grupe normi koje se oblikuju u pravila (Termiz, 2013). Tako i kritički pristup, ukazujući na uzroke, usmjerava na strategije prevazilaženja i suočavanja sa pojavom maloljetničkog prestupništva. Rana identifikacija otuđenih, marginalizovanih, diskriminisanih ključna je za predupređenje razvoja teških oblika poremećaja ponašanja. Za smanjenje prestupništva značajne su strategije borbe protiv socijalne isključenosti i siromaštva. To su preventivske strategije usmjerene na pristup obrazovanju, zapošljavanju i pristup zdravstvenim uslugama zahtijevaju saradnju svih društvenih sistema i elemenata što je ključno za dugoročno predupređenje pojave maloljetničkog prestupništva.

Kritički pristup objašnjava maloljetničko prestupništvo kao pojavu uslovljenu strukturnim odnosima nejednakosti i njihovim socijalnim i ekonomskim posljedicama, ali se ovi uzroci ne mogu posmatrati kao jedini ili ključni faktori. Za postizanje cilja uspješnog predupređenja i/ili resocijalizacije maloljetničkog prestupništva pristup ovom problemu zahtijeva holistički pristup koji uzima u obzir socijalne, ekonomske, porodične, obrazovne faktore. Društveni odnosi, sistemi, institucije mogu se posmatrati kao rizični faktori koji povećavaju mogućnost razvoja prestupništva kod maloljetnika, a njihovo neutralisanje provođenjem resocijalizacije i jačanjem protektivnih faktora je odlika humanijeg, svrsishodnijeg i obuhvatnijeg načina reagovanja na pojavu maloljetničkog prestupništva. Iako se kritičkom pristupu maloljetničkom prestupništvu daje zamjerka jer zanemaruje psihološke i porodične faktore, ona je značajna za razumijevanje jer odvlači pažnju sa represivnog pristupa djeci prestupnicima dajući holistički odnos društva. Ova teorija implicira značaj promovisanja principa društvene pravde, socijalne uključenosti, jednakosti i slobode pristupa kao ključnih elemenata u društvenom odgovoru na problem maloljetničkog prestupništva.

ZAKLJUČAK

Pojava maloljetničkog prestupništva je predmet razmatranja niza teorija koje nastoje da objasne etiologiju, fenomenologiju i najbolji tretmanski pristup. Na pojavu maloljetničkog prestupništva djeluje mnogo faktora koji se često prepliću koje je teško konceptijski razdvojiti. Radi izbjegavanja pogrešnog razumijevanja potrebno je izabrati interpretaciju teorije koja može odgovoriti savremenim karakteristikama pojave maloljetničkog prestupništva. Ma kako pristupili problemu maloljetničkog prestupništva – proučavanju uzroka i karakteristika, doći ćemo do istog nespornog zaključka, izazova, a to je predupređenje ove pojave – do procesa rehabilitacije, resocijalizacije i prevencije. Kritički pristup ovoj pojavi stavlja fokus na alternativne modele predupređenja i tretmana, kulturni identitet, vrijednosne stavove društva, porodice i mladih. To implicira da za rješavanje problema maloljetničkog prestupništva treba razvijati konkretne i efikasne systemske i alternativne akcije gdje naglasak treba da bude na prevenciji u vidu ostvarivanja društvenih promjena i odnosa prema maloljetnicima društveno neprihvatljivog ponašanja.

LITERATURA:

- Blom, B., Morén, S., (2019). *Theory for Social Work Practice*, Lund: Studentlitteratur
- Brkić, Jugović. Iskustva uključivanja korisnika socijalne skrbi u obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji, *Ljetopis socijalnog rada*, 2009, 16(2), 457-468.
- Jugović, A. (2004a). Uticaj teorijskih shvatanja društvene devijantnosti na socijalni rad. Doktorska disertacija. Beograd; Fakultet političkih nauka
- Jugović, A. (2004b). Teorije društvene devijantnosti i socijalni rad. *Socijalna misao*, br: 43-44, str. 7-32.
- Jugović, A. (2013). *Teorija društvene devijantnosti*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
- Lazić, Lj. (2022). Teorijsko-metodska obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u socijalnom radu u Republici Srpskoj. Doktorska disertacija, Banja Luka: Fakultet političkih nauka
- Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*, Banja Luka: Centar modernih znanja
- Payne, M. (2001). *Savremena teorija socijalnog rada*, Banja Luka; Filozofski fakultet
- Termiz, Dž. (2013). *Kritika teorije*, Sarajevo: Amos graf
- Burke, B., Dalrymle, J. Intervention and Empowerment. *Critical Practise in Social Work*. (ed): Adams, R. Dominelli, I., Payne.M. Palgrave Macmillan, 2002., 55-62.
- Haines, K. Youth Justice and Youth Offenders. *Critical Practise in Social Work*. (ed): Adams, R. Dominelli, I., Payne.M. Palgrave Macmillan, 2002., 137-147.

CRITICAL APPROACH TO JUVENILE DELINQUENCY: THEORY, ALTERNATIVES

Phd Ljubinka Lazić,

Regional Association of Professional Workers in Social Care Doboj, Republic of Srpska, Bosna and Herzegovina¹⁹⁶

Abstract: *Escalation of juvenile delinquent behavior indicated the need for a deeper investigation and search for the social reasons for this phenomenon. In this connection, reflection was started on the influence of structural and systemic social factors on the occurrence of juvenile delinquency. The focus of this paper is on the sociological consideration of the problem of crime, within which the focus is placed on issues of power, social inequalities, norms, stereotypes and stigma. The research question sought to be answered in this paper is whether social structures and functioning influence, or in what way they influence the emergence and development of juvenile delinquency and the resocialization of young offenders. Although the critical approach to juvenile delinquency is criticized for neglecting psychological and family factors, it is important to understand because it distracts from the repressive approach to juvenile delinquents by giving a holistic view of society. This theory encourages promoting principles of social justice, social inclusion, equality and access as key elements in the social response to the problem of juvenile delinquency. The significant conclusion of this paper is that to solve the problem of juvenile delinquency, concrete and effective systemic social and alternative actions should be developed, where the emphasis should be on prevention in the form of social changes and attitudes towards juveniles with socially unacceptable behavior.*

Key words: *juvenile delinquency, critical theory, social inequalities, alternative actions*

¹⁹⁶ l.ljub@yahoo.com